

A TULAJDONNEVEK HELYESÍRÁSÁRÓL¹

1. A helyesírási szabályok kialakításakor és megfogalmazásakor célszerű volna messzemenően figyelembe venni a névtan elméleti eredményeit és a névtani kutatásokban használatos terminológiát. A következőkben néhány tulajdonnévi felosztás ismertetésével szeretnék rávilágítani az onomasztikai és az ortográfiai rendszerezések különbözőségére, és az ebből fakadó gyakorlati, elsősorban helyesírási problémákra. Majd néhány új keletű tulajdonnévi csoport bemutatásával azt kívánom hangsúlyozni, hogy a tulajdonnevek helyesírási szabályozásakor milyen segítséget nyújthatnak a névtani kutatások eredményei. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy a helyesírási szabályozás során felmerülő konkrét kérdések a névtani kutatások irányát is befolyásolhatják.

A különböző írásrendszerekben szinte kezdetektől fogva elkülönítették, illetőleg kiemelték valamilyen módon a tulajdonneveket. Jelenkori írásrendszerünkben a tulajdonnevek egyik fontos ismertetőjele a szókezdő nagybetű alkalmazása. A XIX. század elejétől, az első helyesírási szabályzat megjelenésétől kezdve az ortográfia szabályai szigorúan meghatározták, mely szavakat kezdjük nagybetűvel, azaz mely szavakat tekintsük tulajdonnévnek. „Az ok és az okozat fölcserélése látszik megvalósulni, amikor is a nyelvészek nem a tulajdonneveket igyekeznek meghatározni, hogy azután kimondják ezek nagybetűvel való kezdésének a törvényét, hanem a helyesírási szabályok igyekeznek azt felsorolni, hogy mit kell nagybetűvel írni, vagyis mit tartanak tulajdonnévnek” (Hajdú 2003: 147). A kapcsolat ennél valamivel összetettebb, hiszen a hagyományos grammatikai leírások és a helyesírás szabályozása alapvetően nincsenek távol egymástól, sok szempontból szinte napjainkig párhuzamosan futnak.

Az akadémiai szabályozás története azt mutatja, hogy a grammatikai alapozáson túl, elsősorban a napi írásgyakorlatban előforduló kérdések megválaszolásában segítenek a szabályzatok. Bizonyítékul csupán egyetlen részlet, a személynevek írásának története is elegendő az előbbi kijelentés igazolására.

¹ A MANYE XVI. kongresszusán elhangzott *Tulajdonnevek az ortográfia és az onomasztika szempontjából* című előadás kibővített változata.

Az AkH. 1832. több fejezetében foglalkozik a személynevek írásmódjával: kitér a hagyományos helyesírású személynevek hangjelölésére, valamint az idegen tulajdonnevek írásmódjára. Elsősorban a példái iránymutatóak.

Az AkH. 1879. az előző kérdések mellett részletesen foglalkozik a keresztnév és a vezetéknev sorrendjével, valamint a keresztnév lefordíthatóságával. A kor társadalmi szokásainak megfelelően a nagy kezdőbetűs írással foglalkozó paragrafusban a „személyi tulajdonnevek” terminus példái között előnevet tartalmazó személynevek is szerepelnek.

Az AkH. 1923. az eddigiek mellett részletesen tárgyalja a keresztnév csoportját, hangsúlyozva a magyar kiejtés szerinti írásmód fontosságát. Kitér a több keresztnévet viselő személyek nevének írására.

Amint a példákból látjuk, a szabályok rendkívül gyakorlatias kérdésekkel foglalkoztak, amelyeket az adott kor, pontosabban az adott társadalom mindennapi írásgyakorlata vetett fel. Ugyanakkor összhangban vannak a XIX–XX. század említett időszakának grammatikai leírásaival, illetőleg a korabeli nyelvtanok tulajdonnévi szemléletével.

A névtudomány viszonylagos önállóságáról a XX. század közepétől beszélhetünk, meghatározó időpontnak tekintve az 1958-ban megrendezett I. névtudományi konferenciát. Természetesen korábban is foglalkoztak a nyelvészeti kutatások a tulajdonnevekkel. Elsősorban a helynevek és a személynevek etimológiájával, de egyéb kérdésekkel is. A következő időszakban folyamatossá és összehangoltabbá válnak az onomasztikai kutatások. Terminológiai viták, elméleti diskurzusok zajlanak, és folyamatosan egyre több onomasztikai kiadvány jelenik meg. A nagyszámú adatközlés mellett egyre gyakoribbak az egy-egy részterületet áttekintő vagy – az utóbbi években – éppen szintetizálásra törekvő művek.

Akár onomasztikai, akár ortográfiai szempontból közelítünk tárgyunkhoz, a tulajdonnévhez, a rendszerezések első lépése annak eldöntése, hogy a szavak mely csoportját tekintjük tulajdonnévnek. Az onomasztikai munkák igen széles határvonalat húznak a köznévköz és a tulajdonnévköz közé. Létezik például olyan csoportosítás, amelyben önálló kategória a népköz csoportja, ide – a magyar történelmi hagyományokra támaszkodva – elsősorban a törzsnéveket javasolja besorolni a szerző (J. Soltész 1979). Erősíti ezt a kategorizálást, hogy több nyelvben is önálló tulajdonnévi csoportnak tekintik a népek, törzsek, csoportok, dinasztiai nevet. Ugyancsak sok nyelvben tulajdonnévként szerepelnek a hét napjai, a hónapok neve és az ünnepek elnevezése. A magyar szakirodalomban gyakran átmeneti kategóriának tekintik, másutt esetleg egyértelműen a tulajdonnevek közé sorolják a történésnéveket, a dátumok, a korszakok nevet, a haditervek és a hadműveletek fedőnevet, valamint a szelek, ciklonok és hasonló meteorológiai jelenségek megnevezését. De ide, a köznévköz és tulajdonnévköz határterületére sorolják sokan az ételneveket, a

növény- és az állatneveket vagy akár az elemek, a vegyületek nevét (Hajdú 2003).

A fenti példákból kiderül, hogy a tulajdonnevek körét, a tulajdonnév és a köznév határát, azaz a tulajdonnevek csoportjait az egyes nyelvek, pontosabban az egyes kultúrák és társadalmak nem azonosan értelmezik. Eltérések vannak a csoportok, alcsoportok számát, fajtáját illetően. De azonos vonás, hogy az egyes névfajták nyelvi elkülönítése nem nyelvi alapon történik, hanem a denotátumok fajtája alapján. A társadalmi, gazdasági és kulturális változások következtében folyamatosan újabb és újabb denotátumtípusok jelen(het)nek meg, amelyek kibővítik, esetleg addig nem tárgyalt névcsoportokkal gazdagítják a tulajdonnevek állományát.

2. A tulajdonnevek csoportjairól

2.1. Onomasztikai csoportosítás

A tulajdonnevek csoportjai gyakran még egyetlen nyelven belül sem azonosak. A részrendszerek folyamatosan alakuló, változó leírásának legfőbb okát már említettük: a tulajdonneveket elsősorban nem nyelvi szempontok szerint osztályozzuk, hanem felosztásukkor hagyományosan a tárgyi-fogalmi szempontokat tekintjük meghatározónak. Nincs tehát mindenki által elfogadott, egységes álláspont abban, hogy „a létezők mely fogalmi kategóriáihoz tartozó neveket tekinthetjük tulajdonnévnek” (J. Soltész 1979: 44).

Az 1. táblázat a mai nemzetközi onomasztikai szakirodalomban használatos felosztások közül az egyik legújabb változatot mutatja be. A szerző az angol nyelvből indul ki, és emellett – nemzetiségének megfelelően – párhuzamosan flamand példákat hoz. Felosztásának elméleti alapját itt nem áll módunkban ismertetni, csupán a rendszer végső összefüggéseibe tudunk bepillantani. Eszerint a tulajdonnevek két legnagyobb csoportja a prototipikus és a nem prototipikus tulajdonnevek. A *prototípus* terminus tartalma ebben a felosztásban nagyjából megegyezik a kognitív szemantikák prototípus fogalmával. (Talán félrevezető volna, ha magyarul eredeti, ősi, esetleg hagyományos neveknek fordítanánk.) A prototipikus nevek közé elsősorban a hagyományosan tulajdonnévnek tekintett és a nyelvészetben is régóta kutatott névfajták tartoznak. A nem prototipikus nevek ismét két nagy csoportra bonthatók, és természetesen további alcsoportokkal, illetőleg újabb elemekkel bővíthetők.

1. táblázat: A tulajdonnevek csoportjai (Langendonck 2007. alapján)

Prototipikus tulajdonnevek	Személynevek (formális – informális)	
	Állatnevek	
	Orkánok, viharok, hurrikánok neve	
	Helynevek	
	Égítetek neve	
	Épületek, hajók stb. neve	
	Szervezetek, szövetségek neve	
Nem prototipikus tulajdonnevek	Megszámálható jelölő	Az idővel kapcsolatos nevek (a hét napjai, hónapok, évek, ünnepek stb.)
		Címek (filmek, újságok, könyvek, műalkotások stb.)
		Intézménynevek (épülettel kapcsolatos intézmények)
		Márkanevek, kereskedelmi nevek
		Pénznemek, fizetőeszközök, valuták neve
		A számok és a betűk neve
	Megszámálhatatlan jelölő	A nyelvek neve
		A színek neve
		A betegségek neve

A 2. táblázat a magyar névtanban legismertebb és legnagyobb hatású felosztást mutatja be. Elterjedt voltát és népszerűségét egyértelműen bizonyítja, hogy az általános iskolai és a középiskolai tankönyvek legtöbbször ehhez a csoportosításhoz igazodnak. A táblázat csupán a fő- és az alcsoportokat jelzi, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért azt már nem jelöli, hogy a legtöbb alcsoport tovább differenciálódik a denotátumok típusának megfelelően, például a belterületi helynevek csoportja településrésznevekre és közterületi nevekre oszlik.

2. táblázat: A tulajdonnevek felosztása (Hajdú 1994. alapján)

TULAJDONNEVEK	
Főcsoport	Alcsoport
SZEMÉLYNEVEK	Keresztnevek Becenevek Családnevek Ragadványnevek
ÁLLATNEVEK	
HELYNEVEK	Csillagnevek Földrészek, országok, tájak nevei Hely- és víznevek Helységnevek Belterületi helynevek (településrészek; közterületi nevek) Külterületi helynevek
EMBERI LÉTESÍTMÉNYEK NEVEI	Intézménynevek
SZELLEMI ALKOTÁSOK NEVEI	Címek Áru- és márkanevek Az írói névadás

Összevetve a két táblázatot, kitűnik, hogy a kategóriák csak részben fedik egymást, és a fő- és az alcsoportok megoszlása nem mutat egyezést. Az eltérések okát kereshetjük a nyelvek és a társadalmi hagyományok különbözőségében, de tüzetes elemzéssel, a felosztási alap finomításával minden bizonnyal közelíthetők egymáshoz. A felosztások elméleti háttérének a kidolgozása és a kategóriák tüzetes leírása a névtudomány feladata, ám mindez hatással lehet a helyesírás további alakítására.

2.2. Ortográfiai csoportosítás

A tulajdonnévi csoportok bővülését az ortográfia oldaláról közelítve mutatja be a 3. táblázat. A tulajdonnevek helyesírásának kérdésköre csak 1954-ben, az akadémiai szabályzat 10. kiadásában kapott először önálló fejezetet.

Ebben a fejezetben a személynevek írásához 17 szabálypont kapcsolódott, az állatnevekéhez 1, a földrajzi nevekéhez 23, az intézmények nevének írásmódját 4 szabálypont irányította. Természetesen a korábbi szabályzatok is foglalkoztak a tulajdonnevek helyesírásával, de nem önálló tulajdonnévi csoportként kiemelve és az egyes tulajdonnévi kategóriákhoz rendelve a szabályokat (Fábián 1984).

Az AkH. 11. tovább bővítette a tulajdonnévi csoportok számát. Önálló egységként újonnan jelentek meg a csillagnevek, a márkanevek, a kitüntetések és díjak elnevezései, valamint a címek. Az AkH. 11. a tulajdonnevek írásával foglalkozó bevezetőjében (154.) megjegyzi, hogy az egyes névtípusok írásmódja nem egyetlen elvhez igazodik, mégis három fontos szempontból valamennyi tulajdonnév hasonlóan viselkedik:

- a) „...minden tulajdonnevet nagybetűvel kezdünk.”
- b) „A több elemből álló nevek esetében érzékeltetni kell a tulajdonnevek terjedelmét.”
- c) „A tulajdonnevek írásának jellemző vonása az állandóság.”

3. táblázat: A tulajdonnevek csoportjai az AkH. 10. és a 11. kiadásában

A tulajdonnevek		AkH. 11. szabálypont
AkH. 10. 1954.	SZEMÉLYNEVEK	155–171.
	ÁLLATNEVEK	172.
	FÖLDRAJZI NEVEK	173–184.
	INTÉZMÉNYNEVEK	186–192.
AkH. 11. 1984.	CSILLAGNEVEK	185.
	MÁRKANEVEK	193–194.
	KITÜNTETÉSEK ÉS DÍJAK NEVE	195.
	CÍMEK	196–200.

2.3. Gyakorlati kérdések

Néhány terminológiai változás és néhány új keletű tulajdonnévi csoport

2.3.1. Asszonynev – házassági név

Nagy-Szabó Mária, Szabó-Nagy Mária; Nagy-Szabó László, Szabó-Nagy László

Az anyakönyvezési gyakorlatban az elmúlt években az *asszonynev* terminust felváltotta a *házassági név* megnevezés. 2004. január 1-jétől nemcsak a feleség, hanem a férj is megváltoztathatja a nevét a házasságkötéskor. Onomasztikai szempontból újdonság, hogy a pár családnévét tetszőleges sorrendben összekapcsolva mellérendelő szerkezetű kettős családnév keletkezik. Nem előzmények nélküli ez a névtípus, de ennek ellenére nem tekinthetjük általánosnak a magyar családnevek rendszerében.

A jogi szabályok megváltozása miatt az AkH. 11. asszonynevekkel foglalkozó 159. szabálypontja kiegészítésre, ill. átfogalmazásra szorul. Részben a terminológiai változást kell tükröztetni, részben a példák számát kell gyarapítani. A 158. szabálypontban említett összetett, kettős és jelzős családnevek csoportjában is hasznos volna megemlíteni az új típusú házassági neveket, és ismertetni szabályos írásmódjukat. Fontos volna felhívni a figyelmet a kötőjellel és a nagykötőjellel összekapcsolt családnevek különbözőségére. Mindegyik változat más kommunikációs, ill. élethelyzethez kapcsolódik: a kötőjellel összekapcsolt családnevek kettős nevek, házassági névként formális személynévi szerepük van, egyetlen személyt jelölnek (l. a fenti példákat). A nagykötőjellel összekapcsolt nevek csupán alkalmilag jelzik két személy valamilyen szempontú viszonyát, akik például szerzőtársként működnek valamely produktum előállításakor (pl.: *Rácz–Takács: Kis magyar nyelvtan*).

2.3.2. Utcanevek – lakóterületnevek

Liget ház, Ligetház lakóker, Nap udvar, Édes otthon lakópark, Sun Palace lakóliget

Az utóbbi évtizedben nagyon divatossá váltak a fentihez hasonló megnevezések. Az eddigi onomasztikai kutatások azt igazolják, hogy ezt a névcsoportot *lakóterületet megnevező* tulajdonneveknek tekinthetjük, és a helyneveken belül, a belterületi helynevek között helyezhetjük el (vö. 2. táblázat).

Az onomasztikai elemzés kimutatja a lakóterületneveknek a közterületnevekkel való névrendszerbeli rokonságát (Fercsik 2006). Ha ezt a megállapítást az ortográfiában is érvényesnek tekintjük, akkor egyértelművé válik, hogy a lakóterületi neveket az utcanevek mintájára írhatjuk. Eszerint a névszerkezet utolsó tagja közzóként kisbetűvel és kötőjel nélkül kapcsolódik az előtte álló nagy kezdőbetűs egyedítő taghoz (AkH. 11. 182).

A javasolt helyesírási megoldás tehát az onomasztikai elemzésre épül, amely egységként kezeli és lakóterületi névként határozza meg ezt a tulajdonnévi alcsoportot. Ugyanakkor beilleszti a helynevek rendszerébe, és feltárja rokonságát a többi belterületi helynévi csoporttal. Mindez nemcsak megkönnyíti, hanem egyértelműen kijelöli a névcsoport leírásakor alkalmazandó helyesírási szabályt. Természetesen ez a megoldás lehetővé teszi, hogy a várostörténeti szempontból kiemelt, fontos tájékozódási pontként számon tartott műemléképületek írásmódján ne változtassunk. Továbbra is megmaradhat az *Anker-ház*, *New York-palota* vagy a *Két mór-ház* típusú szerkezetek kötőjeles írása.

2.3.3. Alapítványok, egyesületek, társaságok neve

„Segíts Te Is, Hogy Segíthessünk!” Alapítvány; Nők a Nőkért, Együtt az Erőszak Ellen Egyesület

Az alapítványok, egyesületek, társaságok a rendszerváltás után lettek ismét természetes velejárói a magyar társadalom életének. Ezért érthető, hogy az akadémiai helyesírás csupán 1994-ben, az AkH. 11. példaanyagában átdolgozott 11. lenyomatában közöl egy alapítványnévi példát, az intézménynevek helyesírását tárgyaló szabálypontban (187.). A napi gyakorlatban előforduló sokféle alapítványnevet látva, joggal vetődik fel a kérdés: nem volna-e célszerű önálló tulajdonnévi alcsoportként kezelni az alapítványneveket (természetesen az intézményneveken belül), és külön szabálypontban tárgyalni sajátos helyesírási problémáikat, például a számot, betűjelet tartalmazó, valamint a mondatértékű alapítványnevek alapalakjait és toldalékos formáit? Vagy hasznos segítség volna az is, ha legalább a példák számát gyarapítanánk a szabálypontban és emellett a megfelelő közszavak (*alapítvány, egyesület, társaság, szervezet* stb.) szóbokraiban is.

Ha az intézménynevek írásának általános szabályát alkalmazzuk a *Segíts Te Is, Hogy Segíthessünk*-féle nevekre, akkor minden szót nagybetűvel kell kezdenünk, csupán az *és* kötőszó és a névelők jelentenek kivételt. De azokra a kérdésekre nem kapunk választ, hogyan jelezzük a megnevezés mondatértékűségét, használjunk-e mondatzáró írásjelet, hogyan kapcsoljuk a toldalékot stb. Az onomasztika az alapítványnevek tüzetes elemzésével hozzájárul-

hatna a helyesírási tervezéshez. Többek között azzal, ha feltárná ennek az intézménynévi alcsoportnak a grammatikai sajátosságait, mintegy megfogalmazva a helyesírási tervezés számára a megoldandó kérdéseket.

2.3.4. Márkanevek

Yashicával, Toffifee-vel – Toffifeevel, Boschsál – Bosch-sal, Hellmann'sszel

A márkanévek írásmódját meghatározó szabálypontokban nincs szó sem a márkanévek toldalékolásáról, sem a szövegbe szerkesztésükkor felmerülő egyéb problémákról. Ha a fenti példák leírásakor értelemszerűen az idegen szavak toldalékolásának szabályai szerint járunk el, akkor erősen sérül az alapforma gyors és egyértelmű visszaállításának lehetősége, végső soron a tulajdonnév állandósága iránti igényünk. Még a megfelelő háttérinformációkkal rendelkező olvasó is elbizonytalanodik egy pillanatra, ha például a *Yashica* szóalakot – amelyben egyik mássalhangzót sem a magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk – szabályos formában, a szóvégi magánhangzó kiejtésbeli nyúlását jelölve, egybeírt toldalékkal látja leírva (Fercsik 1999–2000).

A könnyebb tájékozódás érdekében érdemes volna kiegészíteni a márkanévekre vonatkozó helyesírási szabályokat a toldalékolásra vonatkozó tanácsokkal. Ugyanakkor meggondolandó az is, nem volna-e célszerű a grammatikai formától függetlenül minden esetben a toldalékok kötőjeles kapcsolását javasolni. Ily módon megszűnne a tulajdonnévi csoporton belüli többféle toldalékolás, és minden esetben határozottan érvényesülhetne a márkanévek felhívó jellege. Jól szolgálná ez a megoldás a marketing és a reklám igényeit, hiszen így mód nyílna a sajátos betűforma, szín stb. megőrzésére a szövegbe szerkesztéskor. Mindezt alátámasztják és megerősítik az onomasztikai kutatások, a márkanévek keletkezésének és társadalmi szerepének feltárásával.

2.3.5. Honlapok, portálok neve:

Amazon.com, Jójáték.hu, Kreatív Online

Az internetes honlapok nevének helyesírásához – a jelenség friss volta miatt – semmilyen tanácsot sem kapunk a helyesírási szabályzattól. Bonyolítja a mindennapi írásgyakorlatot, hogy a portálnév gyakran egybeesik az ún. URL-lel, amelynek írásakor „lehullanak” az ékezetek, és automatikusan kis kezdőbetűket használunk.

Az onomasztika sokat segíthetne ennek a tulajdonnévi alcsoportnak a leírásával. Hozzájárulhatna annak az eldöntéséhez, hogy vajon melyik tulaj-

donnévi csoportba tartozónak tekintjük az internetes portálok nevét. Egyes megközelítések szerint a helynevekkel rokon névtípussal van dolgunk (Bódi 2003), mások szerint a címek, ezen belül az állandó címek egy fajtájának tekinthetjük ezeket a tulajdonneveket (Laczkó–Mártonfi 2004).

Az onomasztikai kutatások kikristályosodó eredményei remélhetőleg megkönnyítik majd ennek a névcsoportnak a helyesírási szabályozását.

3. Az onomasztikai megközelítés szükségessége az ortográfiában

Sorolhatnánk még tovább az új keletű tulajdonneveket, de talán ennyi is elegendő arra, hogy érzékeltessük a helyesírás és a névtudomány közötti együttműködés szükségességét. Remélhetőleg sikerült bemutatnunk, hogy a tulajdonnévi csoportok és alcsoportok egyre bővülő és differenciálódó rendszere az írásbeliségben olyan problémákat vet fel, amelyek megoldása a két terület közös munkálkodásával történhet eredményesen. Egy-egy névcsoport tüzetes onomasztikai leírása, sajátosságainak feltárása hozzájárulhat ahhoz, hogy a tudományok elméleti igényeinek, a hagyományoknak és a jelenkori társadalmi elvárásoknak egyaránt megfeleljen az új névformák javasolt írásmódja – helyreálljon a bevezetőben idézett ok-okozati kapcsolat rendje.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. 1954. Tizedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar helyesírás szabályai. 1984. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2003. Az internetes domainnevek jelentésszerkezete. In: Fercsik Erzsébet (szerk.): A nevekről. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 192–203.
- Fábián Pál 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Nyr. 4: 385–407.
- Fercsik Erzsébet 1999–2000. Nyelvi és nem nyelvi szempontok érvényesülése a márkanévek írásakor. In: Bozsik Gabriella (szerk.): Helyesírás és tanárképzés. EKF, Eger, 46–53.
- Fercsik Erzsébet 2003–2004. A lakóterületet jelölő helynevek és helyesírásuk. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): Korjelző változások – megoldandó írásmódok. EKF, Eger, 47–64.
- Hajdú Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Langendonck, Van Willy 2007. Theory and Typology of Proper Names. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- J. Soltész Katalin 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.